

Arsyllfa **Wledig** Cymru
Wales **Rural** Observatory

TYFU BWYD YN Y GYMUNED YNG NGHYMRU

2012

CRYNODEB GWEITHREDOL

Mae'r crynodeb gweithredol hwn yn rhoi golwg cyffredinol ar ymchwil a wnaed gan yr Arsyllfa rhwng Gorffennaf 2010 a Rhagfyr 2011 i ymchwilio i weithgareddau ynglyn â chynhyrchu a dosbarthu 'bwyd a dyfir yn gymunedol' yng Nghymru.

Yn 2010, comisiynodd Llywodraeth Cymru Arsyllfa Wledig Cymru i gynnal adolygiad i nodi'r hyn y gellid ei wneud i hyrwyddo a hybu 'Tyfu Cymunedol' yng Nghymru. Mae'r adroddiad hwn ar yr ymchwil yn cynnig archwiliad manwl o'r gweithgareddau cyfredol sy'n ymwneud â chynhyrchu a dosbarthu 'bwyd a dyfir yn gymunedol' yng Nghymru, gan ganolbwyntio'n benodol ar bedwar maes gweithgaredd, sef Amaethyddiaeth a Gefnogir gan y Gymuned [CSA], gerddi cymunedol, garddio ar randiroedd a gweithgareddau ynglyn â thyfu bwyd yn gymunedol mewn ysgolion. Yn ogystal ag amlygu'r arferion gorau, ceisiodd yr ymchwil nodi'r rhwystrau presennol sy'n atal pobl rhag mabwysiadu gweithgareddau tyfu bwyd yn gymunedol, gan ddefnyddio dadansoddiad manwl o ddata o gyfweiliadau ac arolygon.

Cafwyd chwe chyfnod ymchwil yn ystod y prosiect. Yn gyntaf, cyfwelwyd â'r rhanddeiliaid allweddol ac â swyddogion o Lywodraeth Cymru a oedd yn aelodau o Grwp Gorchwyl a Gorffen Tyfu Bwyd yn Gymunedol, a chynrychiolwyr o'r awdurdodau lleol yng Nghymru. Roedd y cyfnod cyntaf hefyd yn cynnwys adolygiad wrth y ddesg o unrhyw weithgareddau tyfu cymunedol a gwblhawyd neu a oedd yn parhau ac a gafodd gymorth o dan Gynllun Datblygu Gwledig Cymru (RDP) 2007-2013. Yn ail, cafwyd arolwg cynhwysfawr o'r holl brosiectau tyfu cymunedol hysbys yng Nghymru. Yn drydydd, ac yn sgil yr arolwg, dewiswyd 20 o brosiectau tyfu cymunedol i'w

harchwilio'n fanylach. Fel rhan o'r gwaith manwl ar yr astudiaethau achos hyn, cafwyd cyfres o gyfweiliadau hefyd â chynrychiolwyr sefydliadau tyfu cymunedol yn Lloegr a'r Alban er mwyn cymharu data ac enghreifftiau o'r arferion gorau mewn tyfu cymunedol mewn rhannau eraill o'r Deyrnas Unedig. Yn bedwerydd, cafwyd archwiliad manwl ar lefelau presennol tyfu bwyd yn gymunedol mewn ysgolion drwy gyfrwng holiadur i holl ysgolion Cymru. Yn olaf, cynhaliwyd grwp ffocws gydag aelodau'r Grwp Gorchwyl a Gorffen a chyfres o drafodaethau mewn gweithdai gyda chynrychiolwyr o brosiectau tyfu cymunedol Ledled Cymru.

Y CANFYDDIADAU ALLWEDDOL A'R ARGYMHELLION

Rhandiroedd, Gerddi Cymunedol a chynlluniau CSA

Sampl yr arolwg

Ymatebodd cyfanswm o 196 o brosiectau tyfu cymunedol i'r arolwg, sef cyfradd ymateb o 34%. Rhandiroedd oedd bron tri chwarter (73%) o'r sampl, roedd ychydig yn llai na chwarter (24%) yn erddi cymunedol ac roedd y 3% arall (5 prosiect) yn gynlluniau CSA.

Demograffeg

Cafwyd amrywio sylweddol ym mhroffil oedran a rhywedd yr unigolion yn y gwahanol fathau o dyfu cymunedol. Gwrywod oedd tua thri chwarter yr aelodau ar safleoedd rhandiroedd ac roedd 43% yn 60 oed a throsodd. Er hynny, dangosodd cyfweiliadau â chynrychiolwyr yr awdurdodau lleol fod demograffeg rhandiroedd yn newid, gyda mwy o ddiddordeb o du grwpiau cymunedol, teuluoedd, ac unigolion ag anghenion penodol neu broblemau iechyd meddwl. O ganlyniad, roedd yna gydnabyddiaeth y dylai safleoedd rhandiroedd addasu er mwyn ateb newidiadau mewn anghenion - er

enghraifft, drwy gynnig manau cymunedol i weithgareddau grwpiau a chymunedau a manau chwarae i blant.

Yn achos gerddi cymunedol roedd y gymhareb rhywedd yn fwy cyfartal, gyda 52% o'r aelodau'n wrywod a 48% yn fenywod. Roedd cyfran uwch o bobl ifanc yn cymryd rhan mewn garddio cymunedol hefyd o'i gymharu â rhandiroedd. Er enghraifft, roedd dau o bob pum aelod ar erddi cymunedol rhwng 16 a 34 oed.

Defnyddio safleoedd a gweithgareddau

Rhododd yr arolwg dystiolaeth o amryw o weithgareddau tyfu – tyfu llysiau, ffrwythau a blodau, yn ogystal â chnydau lled-drofannol a chnau; a gweithgareddau eraill fel cadw ieir a hwyaid, a chadw gwenyn. Ar draws y sampl gyfan, dywedodd 59% o'r prosiectau fod eu safle hefyd yn cael ei reoli i hybu bioamrywiaeth a bywyd gwylt. Roedd hyn yn arbennig o wir yn achos CGs a chynlluniau CSA. Roedd y dibenion eraill yn cynnwys ymweliadau addysgol (29%), diwrnodau agored (24%) a digwyddiadau cymunedol (23%).

Rhwydweithio a chydweithio

Roedd ychydig o dan hanner (48%) yr holl brosiectau tyfu cymunedol yn yr arolwg yn perthyn i sefydliad proffesiynol neu gynrychioliadol. Y prif sefydliadau oedd Ffederasiwn y Ffermydd Dinas a'r Gerddi Cymunedol (FCFCG), Cymdeithas Genedlaethol y Garddwyr Rhandir a'r Garddwyr Hamdden (NSALG), Groundwork ac Amgylchedd Cymru.

Ar gyfartaledd roedd 44% o gynrychiolwyr y safleoedd o'r farn bod y cymorth a'r cyngor sydd ar gael ynglyn â thyfu cymunedol yn 'dda iawn' neu'n 'dda'. CGs oedd fwyaf cadarnhaol am y ddarpariaeth yma.

Cafwyd tystiolaeth hefyd o ystod eang o gydweithredu - dywedodd 53% o'r prosiectau tyfu cymunedol yn yr arolwg eu bod yn gweithio gyda'r awdurdodau lleol yn eu hardal, roedd ychydig o dan un rhan o dair (31%) yn ymwneud ag ysgolion ac roedd 29% arall yn cydweithio â

phrosiectau tyfu cymunedol eraill. Roedd y partneriaid cydweithredol nodedig eraill yn cynnwys grwpiau ieuencid (15%), elusennau lleol (14%) a sefydliadau iechyd (10%).

At ei gilydd, y prif gymhellion dros gydweithredu oedd rhannu profiadau a'r arferion gorau (40%), rhannu arbenigedd (38%) a gwneud gweithgareddau cydategol (27%).

Y cymhellion allweddol

Prif gymhellion pobl dros gymryd rhan mewn tyfu cymunedol oedd 'gwella iechyd a lles personol' (84%), 'cyfarfod â phobl eraill' (67%), 'datblygu system fwyd amgen' (56%), 'cynyddu lefel cynhyrchu bwyd lleol' (42%), a 'rhoi mynediad agored i dir' (35%).

Y cyraeddiadau allweddol

Roedd prif gyraeddiadau'r prosiectau a nodwyd gan yr ymatebwyr yn ymwneud â manteision iechyd (53%), cynhyrchu a bwyta bwyd lleol (49%), cynhwysiant cymdeithasol (39%), gwella'r amgylchedd lleol (35%), a mwy o welliannau i'r amgylchedd (35%). Hefyd, roedd 21% o'r prosiectau tyfu cymunedol yn yr arolwg wedi ennill gwobrau neu ddyfarniadau.

Y rhwystrau allweddol

Nododd yr ymchwil bedwar rhwystr allweddol y bernid eu bod yn atal gweithgareddau tyfu cymunedol rhag bod yn fwy arwyddocaol ledled Cymru.

Yn gyntaf, mae'r diffyg tir yn y blynyddoedd diwethaf wedi bod yn rhwystr mawr i atal creu gweithgareddau i dyfu bwyd yn y gymuned ledled Cymru, gan fod y galw am dir yn y sector cymunedol yn llawer uwch na'r ffynonellau traddodiadol sydd ar gael. Lle'r oedd tir yn cael ei ddarparu, dangosodd yr arolwg a'r astudiaethau achos dystiolaeth bod prosiectau tyfu cymunedol yn cael problemau o ran y system gynllunio ac o ran diogelwch deiliadaeth tir.

Yn ail, roedd yr aelodau'n beirniadu natur ysbeidiol a chymhleth iawn y ffrydiau a'r prosesau ariannol, a oedd yn eu barn nhw yn cymhlethu datblygiad y prosiectau presennol ac yn atal gweithgareddau newydd rhag cael eu creu.

Yn drydydd, dangosodd tystiolaeth yr ymchwil fod y canllawiau a'r gwasanaethau cymorth i brosiectau tyfu cymunedol yn dameidiog iawn ac roedd fel petai diffyg cydlynol strategol ar y lefel genedlaethol.

Yn olaf, cafwyd pryderon am ddarparu addysg a hyfforddiant mewn sgiliau garddwriaeth a'r ffaith nad oedd y rhain bob amser ar gael yn hwylus i bob prosiect ledled Cymru.

Gweithgareddau yn y dyfodol

Roedd ychydig yn fwy na chwarter (27%) y prosiectau yn bwriadu ehangu eu gweithgareddau yn y dyfodol, roedd 10% arall yn bwriadu ehangu eu gweithgareddau drwy arallgyfeirio mewn meysydd eraill, a dywedodd 44% o'r prosiectau y byddai eu gweithgareddau yn aros yr un fath yn fras. Roedd cyfran uwch o brosiectau garddio cymunedol a chynlluniau CSA yn bwriadu ehangu eu gweithgareddau yn y dyfodol (42% a thri phrosiect yn y drefn honno).

Tyfu Bwyd yn Gymunedol mewn Ysgolion

Sampl yr Arolwg

I sicrhau gwybodaeth am natur a graddfa gweithgareddau garddio mewn ysgolion ledled Cymru, dosbarthwyd holiadur i bob ysgol a gynhelir gan y llywodraeth a phob ysgol annibynnol yng Nghymru.

O'r 1844 o ysgolion y cysylltwyd â nhw, daeth 692 o ymatebion i law, sef cyfradd ymateb o 38%. Ysgolion cynradd oedd y mwyafrif (78%) o'r ysgolion a ymatebodd i'r arolwg, ac ysgolion uwchradd oedd 12% o'r samplau o'r arolwg. Ysgolion arbennig (3%), ysgolion annibynnol (3%), meithrinfeydd (2%) ac Unedau Cyfeirio Disgyblion (1%) oedd yn ffurfio'r 10% arall.

Gweithgareddau poblogaidd

Dangosodd yr arolwg fod yr ysgolion yn cynnig toreth o weithgareddau garddio a hynny ar dir yr ysgol a'r tu hwnt iddo. Y gweithgareddau garddio mwyaf poblogaidd oedd tyfu llysiau (92%) a blodau (84%). Roedd 67% arall wedi datblygu ardal bywyd gwyllt ar dir yr ysgol ac roedd 62% yn rhedeg clwb garddio. Roedd ychydig dros hanner yr holl ysgolion yn trefnu ymweliadau â safle cymunedol a safleoedd eraill ac roedd traean yn gwahodd aelodau o'r gymuned i helpu yn y gweithgareddau garddio.

Cydlynol gweithgareddau garddio

Roedd gweithgareddau garddio'r ysgolion wedi'u cychwyn ac yn cael eu cydlynol gan athrawon a staff cymorth, yn ogystal â disgyblion. Er hynny, roedd yna awgrymiadau bod y gweithgareddau garddio mewn llawer o ysgolion yn cynnwys cyfraniadau gweithgar gan bob aelod o gymuned yr ysgol - rhieni, neiniau a theidiau, llywodraethwyr, gofawyr, cynorthwyrwyr glanhau a chogyddion.

Y nodau allweddol

Dywedodd mwyafrif arwyddocaol (93%) o'r ymatebwyr fod gweithgareddau garddio'r ysgol yn anelu'r bennaf at wella ymwybyddiaeth amgylcheddol y disgyblion, ac roedd cyfran uchel tebyg (87%) yn defnyddio'r gweithgareddau hyn i roi cyfleoedd i'r myfyrwyr godi a datblygu sgiliau garddio. Roedd canran fawr o'r ymatebwyr (92%) hefyd yn teimlo bod gweithgareddau garddio yn cyfrannu at wella amgylchedd ehangach yr ysgol.

Roedd canlyniadau'r arolwg hefyd yn adlewyrchu rôl yr ysgolion mewn codi ymwybyddiaeth ynghylch bwyta'n iach a ffordd iach o fyw, gydag 87% o'r ymatebwyr yn dweud bod eu gweithgareddau garddio yn anelu at wella dealltwriaeth gyffredinol y myfyrwyr o faterion bwyta'n iach a maeth.

Garddio fel adnodd dysgu ar draws yr ysgol ac ar draws y cwricwlwm

Roedd llawer o ysgolion yn defnyddio gardd yr ysgol fel adnodd dysgu creadigol trawsgwricwlaidd a oedd yn cael ei ymgorffori mewn ystod eang o bynciau'r Cwricwlwm Cenedlaethol, yn ogystal ag yn fwy anffurfiol drwy addysg bersonol a chymdeithasol ac addysg iechyd, dysgu cysylltiedig â gwaith a gweithgareddau hamdden.

Pwysigrwydd cynyddol garddio yn yr ysgol

Roedd naw o bob deg o ysgolion wedi cynyddu'r ddarpariaeth garddio yn yr ysgol yn y pum mlynedd diwethaf. Y rheswm a roddwyd amlaf dros y cynnydd oedd mwy o ymwybyddiaeth ymhlith athrawon a staff yr ysgol o fanteision posibl garddio yn yr ysgol (58%). Rhesymau eraill a roddwyd oedd mwy o gyfleoedd i arddio yn yr ysgol (51%) a staff i gynnal gweithgareddau garddio (47%).

Cyngor a chymorth i arddio yn yr ysgol

Dywedodd chwarter o'r ysgolion eu bod wedi cael gwybodaeth am fanteision garddio yn yr ysgol gan eu hawdurdod lleol, ac roedd 22% wedi cael adnoddau dysgu awyr agored ac offer i helpu i gynnal gweithgareddau garddio.

Roedd yr ysgolion yn debycach o ddefnyddio'r cymorth ychwanegol gan ffynonellau y tu allan i amgylchedd yr ysgol, gan gynnwys busnesau lleol (33%), ysgolion eraill (32%) a phrosiectau tyfu eraill (21%). Roedd ffynonellau ychwanegol cymorth gwirfoddol yn cynnwys sefydliadau iechyd lleol ac elusennau lleol. Roedd rhai ysgolion yn cydweithio hefyd â sefydliadau cenedlaethol a sefydliadau garddio.

Y rhwystrau allweddol

Cafodd dau rwystr allweddol sy'n atal garddio yn yr ysgol eu henwi gan yr ymatebwyr. Cyllid oedd y cyntaf gan fod y mwyafrif o ysgolion yn dibynnu ar symiau bach o arian o gyllidebau presennol yr ysgol i gynnal gweithgareddau garddio. Yn ail, soniodd yr ymatebwyr am broblemau llwyth gwaith athrawon, gan fod

gweithgareddau garddio yn aml yn dibynnu ar ewyllys da a brwdfrydedd aelodau unigol o'r staff a'r myfyrwyr.

Gweithgareddau yn y dyfodol

O'u holi am eu cynlluniau at ddatblygu gweithgareddau garddio yn y dyfodol, roedd yr ysgolion yn hynod o gadarnhaol, gyda 78% yn dweud eu bod yn bwriadu cynyddu lefel y gweithgareddau garddio yn eu hysgolion yn y dyfodol.

Argymhellion

Mae naw o argymhellion allweddol yn deillio o ganfyddiadau'r ymchwil:

1. Dylai Llywodraeth Cymru roi arweiniad strategol i hybu a chynnal gweithgareddau tyfu yng Nghymru. Bydd hyn hefyd yn cynnwys gweithio mewn partneriaeth ag awdurdodau lleol a sefydliadau perthnasol eraill, ar lefel genedlaethol a lleol, i ddatblygu a gwireddu potensial tyfu cymunedol yng Nghymru.
2. Mae angen ymatebion polisi di-fwlch i ganfyddiadau'r adroddiad hwn. Mae'n glir bod gweithgareddau tyfu cymunedol yn berthnasol o ran amrediad eang o feysydd polisi Llywodraeth Cymru, gan gynnwys addysg a sgiliau, iechyd a gweithgarwch corfforol, tai, cynllunio, adfywio cymunedau, datblygu cynaliadwy, cyfiawnder cymdeithasol a menter gymdeithasol.
3. Dylai'r awdurdodau lleol ddatblygu strategaethau ffurfiol ar dyfu cymunedol, gan greu cysylltiadau ffurfiol â chynlluniau strategol yr awdurdodau lleol, polisïau cynllunio defnyddio tir a pholisïau a strategaethau eraill.
4. Dylai Llywodraeth Cymru roi canllawiau clir i'r awdurdodau lleol, gan osod eu rôl wrth hybu a chynnal gweithgareddau tyfu cymunedol.
5. Dylai Llywodraeth Cymru roi blaenoriaeth uchel i ryddhau tir at dyfu

cymunedol, drwy (i) creu gwasanaeth banc tir cymunedol i hwyluso mynediad i dir, a (ii) dechrau arolwg i ddod o hyd i'r holl dir cyhoeddus a allai dyfu bwyd yng Nghymru.

6. Dylai Llywodraeth Cymru ddarparu ffrwd ariannol ddynodedig ar gyfer tyfu cymunedol, i dalu costau cychwynnol, helpu i sefydlu safleoedd newydd a helpu i ddefnyddio tir dros dro i ateb anghenion sylfaenol y prosiectau.
7. Dylai hyfforddiant ac addysg mewn sgiliau garddwriaeth gael eu cydlynu'n well er mwyn gwella'u hansawdd a sicrhau eu bod ar gael i bob math o weithgareddau tyfu cymunedol.
8. Dylai Llywodraeth Cymru fynd ati i annog a helpu ysgolion ledled Cymru i ddatblygu gweithgareddau garddio ysgol fel adnodd i ychwanegu at ddysgu trawsgwricwlaidd.
9. Dylid mynd i'r afael â'r bylchau yn y cymorth a'r canllawiau presennol drwy sefydlu rhwydwaith cymorth Cymru gyfan sy'n cysylltu gwahanol fathau o dyfu cymunedol ledled Cymru, sy'n eu cyfeirio at wybodaeth ac sy'n fforwm i grwpiau tyfu gyfathrebu drwyddo.